



Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 367-394, ELAZIĞ-2002

DİNLER ARASI DİYALOG BAĞLAMINDA Hz. MUHAMMED'in HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLERİ

*The Relations of Hz. Muhammed With Christians In Relations With
Relagions*

Ramazan HURÇ*

Özet

Günümüzde çeşitli nedenlerle dinler arası diyaloglar yapılmaktadır. Bu çalışmalarını olumlu bulanlar olduğu gibi aksini savunanlar da azımsanamayacak bir orandadır. Gerek diyalog çalışmalarını katılımcılarımız ve gerekse hamasî karşı çıkmalardan anlaşılacağı üzere insanımızın Tanrısal kaynaklı dinler hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Uzakdoğu halklarını bir kenara bırakacak olursak, geriye kalan dünya insanların büyük çoğunluğunu Hıristiyanlar ve Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu iki din, Yahudilikle birlikte Ortadoğu orijinlidir.

Günümüzdeki toplumlararası ilişkilerin belli bir temele oturtulması bakımından Hz. Muhammed'in bireysel, toplumsal ve siyasal bazda Hıristiyanlarla nasıl bir ilişki içinde bulunduğunun bilinmesi, müslüman toplum için büyük önem kazanmaktadır. Bu çalışmamızda günümüze ışık tutması bakımından İslam Peygamberinin kendi dönemindeki Hıristiyanlara yaklaşımları ve bu yaklaşımlardan çıkarılan sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hristiyanlar.

Abstract

There have been negotiations among various religions nowadays. Some of the people find these activities in positive ways, whereas the others find them negative. It has been understood that our people don't have enough knowledge about the divine religions. If we ignore the far east people, most of the other people in the world are moslems or christians. Together with the jewishness both these religions are the middle east origions.

It is important for moslems to know how the Islamic prophet had relations with christians individually, socially and politically for the relations of communities nowadays.

To keep a light in our days, the İslamic prophet's approach to christians in his period and the results gained with this approach has been dealt on in this study.

Key Words: Hz. Muhammed, the Christians.

*Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi, e.mail:rhurc@firat.edu.tr

1.Hz. Muhammed Dönemine Kadar Hıristiyanlar

İslâm Peygamberinin davetine muhatap olan insanların buldukları coğrafyada, Putperestlik, Ateşperestlik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dinler yaşanmaktaydı. Bunların ilk ikisi insan ürünü, son ikisi ise ilahi kaynaklı yani *ehl-i kitap* dinlerdi.¹

İslam dünyasında Hıristiyanlara; *Nasrânî (nasârâ)*, *Mesîhî (mesîhiyyûn)*, *Îsevî* dendiği gibi mukaddes kitapları sebebiyle *ehlü'l-İncil* ve kutsal gördükleri *haç* işaretinden dolayı da *Ehlü's-Salîb* denilmektedir.² Ayrıca günümüzde *gayr-i müslim* tabirine ehl-i kitap da dahil edilmektedir.³

Hıristiyanlara ad olan *nasârâ* kelimesi Kur'an-ı Kerim'de on dört yerde geçmektedir. *Nasârâ* kelimesinin “yardım etmek” anlamındaki *nasr* kökünden geldiği veya Hz. İsa'nın memleketi oylan Nasıra (nazareth) şehrine nisbet edildiğinden bu adın verildiği belirtilmektedir. Bu dinin mensupları batı dillerinde *Christian*, Türkçe'de ise *Hıristiyan* şeklinde adlandırılmaktadır.⁴

Hıristiyanlık inancının peygamberi Hz. İsa'dır. O, Yahudi olarak doğmuş ve Yahudi olarak büyümüş, her ne kadar kendisi çocuk yaşta Peygamber olduğunu söylediye⁵ de, otuz yaşında vahye muhatap olmuş ve üç yıl sonra Yahudi inançlarına hakaret ettiği gerekçesiyle Putperest Romalıların Yahudi işbirlikçileri tarafından çarşıya gerilerek öldürülmüştür. *Pavlus*'un fikirleri ile ona ölümünden yaklaşık elli yıl sonra farklı bir rol biçilerek kutsallaştırılmış ve *Mesîh* ilan edilmiştir.⁶

Bundan sonra Hıristiyanlık Yahudi asıllı ve Yahudi asıllı olmayan kabileler arasında yayılmaya başladı. Bu cemaatler, Kudüs'ün M.70 yılında Romalıların eline geçmesine kadar, bu şehirde yaşama şansı buldu. Romalıların Kudüs'ü işgalinden sonra Hıristiyanlık, Kudüs dışına taşmaya başladı. Bunun üzerine Hıristiyanlar, Romalıların putperestleştirme çalışmalarında aşırı baskılarına maruz kaldılar. Ancak M.306 yılında imparator ilan edilen *Kostantin*, M.313 yılında yayımladığı *Milano fermanı* ile topraklarında yaşayan Hıristiyanlara hürriyet hakkı verdi. Roma imparatoru *I. Theodosios* ise M./380'de vaftiz olarak Hıristiyanlığı kabul etti ve Hıristiyanlığı devletin resmi dini olarak ilan etti.⁷

¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Üçüncü Baskı, Çağrı yayınları, İstanbul 1989, 232; Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Üçüncü Baskı, Doğu Matbaası, Ankara 1978, 249.

² Sinanoğlu, Mustafa, “İslam Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 364).

³ Yılmaz, Mustafa, Temuçin Faik Ertan ve diğerleri, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 1998, 140

⁴ Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 328; Şemseddin Sami, 578.

⁵ Bkz.: 19/30.

⁶ Demirci, XVII, 330.

⁷ Demirci, XVII, 332.

Hz. İsa'ya yaşama hakkı vermeyenler onun misyonunu engelleyemediler. Yaklaşık dört asır sonra Kuzey Arabistan, Anadolu, Avrupa (Fransa, Almanya ve İngiltere dahil), Habeşistan (Etiyopya) ve Kuzey Afrika'da Berberiler büyük çoğunlukla Hıristiyan oldu. Hıristiyanlık, Arap yarımadasında ise *Yemen, Sina Yarımadası* ve *Suriye*'de de *Kudaa, Gassan* ve *Tağlib* kabileleri arasında yayıldı. Hicaz bölgesinin en önemli şehirleri olan Mekke ve Medine'de Hıristiyan dinine mensup az sayıda insan vardı. Bu kadar hızlı gelişen Hıristiyanlık dini sağlam kaynaklara pek dayalı olmadığından kısa zamanda bir daha birleşmeleri pek mümkün olmayacak şekilde Katolik, Ortodoks ve Protestanlık gibi çeşitli mezheplere bölündü.

Hz. İsa'nın getirdiği tevhid ilkesi Hıristiyanlar tarafından tamamen değiştirilerek "*Baba, Oğul ve Rûhu'l-kudûs*" olmak üzere üç unsurdan meydana gelen bir inanç sistemine dönüştürüldü.⁸ Çünkü onlara göre Hz. İsa, yalnız tanrı değil, aynı zamanda *Mesih*'ti. Yahudilere göre ise "*beklenen kurtarıcı*" olarak adlandırılan Mesih, dünya hayatının sonuna doğru Davut soyundan dünyaya gelecek ve ilahi krallığı başlatacak olan bir kraldı. Bu nedenle ilk Hıristiyanlar Hz. İsa'yı Mesih olarak kabul etmişler ve onun ikinci kez geleceğini öne sürmüşlerdir.⁹

Hıristiyanlarla Hicaz yönetiminin buluşması Habeşistan kralı Necaşi'nin komutanı *Ebrehe* döneminde başlamıştı. Sebeliler'in bir kolu olan Himyerliler, güney Arabistan'da uzun süre yaşayan Himyer devletini kurdu. Hükümdarlarından *Yusuf Zû-Nüvas* (515-?) Yahudiliği benimseyerek Yahudileri yanına almış ve kendi döneminde Hıristiyanlığı tamamen ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişti. Hıristiyanları ateş çukurunda yanmak ya da Yahudi olmaktan birini seçmeye mecbur bırakmıştı.¹⁰ Habeşistan Hıristiyanları, Yemen'de zulme uğrayan dindaşlarına yardım etmek amacıyla *Eryat (Aryat)* komutasında büyük bir ordu ile gelerek Himyerlileri yenilgiye uğratmıştı.

Eryat (Aryat) komutasındaki orduda *Ebrehe (Abraha)* adında başka bir komutan daha vardı. Eryat ile Ebrehe arasında iktidar mücadelesi başladı ve Ebrehe galip geldi. Ebrehe, Habeş kralına kendisini affettirebilmek için ekonomiye ve ticarete büyük önem verdi. San'a'da "*Kulleys (el-Kalîs) Kilisesi*"¹¹ diye büyük bir kilise yaptırdı. *Ebrehe el-Aşlam* Habeş kralına: "*Sana benzerini kimsenin yaptıramadığı bir kilise yaptırdım. Arapları Hac ettikleri evden (bu kiliseye) çevirinceye kadar rahat bırakmayacağım*" diye mektup yazmıştı.

⁸ Kuzgun, Şaban, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ankara 1996, 127. Aydın, Mehmet, "Hıristiyan İnançları", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 347.

⁹ Aydın, 347; Küçük, Abdurrahman, **Dönmeler Tarihi**, Ankara 1992, 124.

¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi**, II, Mütercimler: Yiğit, İsmail-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, II, 48.

¹¹ Hasan İbrahim, II, 69.

Daha sonra Araplar Ebrehe'nin kötü niyetini duydular. Malik b. Kinane oğullarından biri Yemen'e gelip Kiliseye girerek hürmetini ihlal etti. *Ebrehe* bu olayı duyunca "*Buna kim cesaret etti*" diye fena halde kızdı. "*Kâbe'ye saygılı olanlardan bazıları*" diye cevap alması üzerine M.17 Muharrem 570'de Kâbe'ye fillerle saldırdı. Kur'an bu olayı şöyle anlatmaktadır: "*Rabbin fil sahiplerine neler etti görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne ebâbil kuşlarını gönderdi O kuşlar, onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi*"¹². Bu orduda fillerin büyük rolünden dolayı tarihte bu yıla *Fil Yılı* denildi.¹³

Hz. Peygamber dönemine gelindiğinde ise, her ne kadar Hıristiyanların bir takım batıl inançları olsa bile *ahirete inanma* gibi İslamla müşterek itikatlarından dolayı peygamber, onları Kur'an'ın verdiği mesajlar doğrultusunda putperestlere göre kendisine daha yakın bulmuştu.

2. Mekke Döneminde Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Diyalogu

İslam Peygamberi'nin, hayatının bir çok döneminde Hıristiyan inancına bağlı olan insanlarla diyalog içinde olduğunu görmekteyiz. Mesela, Hz. Peygamberin babası Abdullah, Kâbe'de kurban olunmaktan kurtulup babası ile evine dönerken, Varaka b. Nevfel'in¹⁴ kız kardeşi *Rukiyye binti Nevfel*, ona evlilik teklifinde bulundu. O da bu teklifi reddetti. Daha sonra Abdulmuttalib, oğlu Abdullah'ı nesep ve rütbe bakımından Kureyş'e denk olan *Vehb b. Abdimenaf*'ın kızı *Amine*'yle evlendirdi.¹⁵ Abdullah b. Abdulmuttalib, Amine ile evlendikten sonra daha önce kendisine evlenme teklifinde bulunan kadına rastlayarak: "*Sana ne oldu, kendini dün bana arz ettiğin gibi bugün arz etmiyorsun?*" dedi. Kadın: "*Dün seninle birlikte bulunan nur senden ayrılmıştır. Artık sana ihtiyacım yoktur*" diye cevap verdi. Kadının Abdullah b. Abdulmuttalib'e evlilik teklifinin ana

¹² 105 Fil, 1-5.

¹³ İbn el-Kelbî, *Putlar Kitabı*, Beyza Düşün, Ankara, 1969, 46; Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 23.

¹⁴ İslam'ın Mekke'de yayılışı sırasında az da olsa tek Tanrı inancına sahip olan insanlar vardı. Bazı yazarlarımız Varaka b. Nevfel'i bu grup içinde mütalâa edilmektedirler. Ancak İslam tarihinin en eski yazarlarından olan İbn İshak ile İbn Hişam'daki haberlerden "Varaka'nın İncili Arapça'ya çevirdiğini ve Hıristiyan olarak bi'setin dördüncü yılında öldüğünü", diğer yandan onun vefatından sonra Hz. Muhammed'din "O papazı cennette gördüm" dediğinden hareketle onu Hıristiyan kategorisinde mütalâa etmeyi uygun gördük. Bkz. İbn İshak, *Siyer*,177-190; *Siyer-i İbn Hişam*, I, 254. Saf suresinin altıncı ayetinde ise: "Meryem oğlu İsa: " Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı *Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen*, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti.¹⁴ İncil'i bilen birinin gelecek peygamberle bazı bilgiler sunması yadrganacak bir durum olmasa gerektir.

¹⁵ İbn İshak, *Siyer*,Yayına Haz. Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe yayınları: 92, İstanbul 1988, 92; İbn Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, I, Mütercim: Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994, I, 211-212.

nedeni kardeşi Varaka b. Nevfel'den, "*Bu ümmet içinde bir nebi olacaktır*" dediğini duymuş olmasıydı. Çünkü gelmesi beklenen peygamberle ilgili bazı işaretler Hıristiyan din adamları tarafından bilinmekteydi.¹⁶ Bu özellik de Abdullah b. Abdulmuttalib'te bulunmaktaydı.¹⁷

Hz. Muhammed, amcası Ebu Talib'in himayesinde henüz daha 11-12 yaşlarında bir çocukken onunla Suriye'ye ticaret için çıktı. Ticaret kervanı Şam yakınlarında bir kasaba olan Busra'da konakladı. Orada *Bahira* adında bir rahip bulunmaktaydı. Rahip Bahire, Kureyş kervanında fevkalade bir durum hissetti. Onlarla ilgilenmeye başladı ve onları yemeğe çağırdı. Rahip hep Muhammed b. Abdullah ile ilgilendi. Ona soracağı sorulara doğru cevap vermesi için Lat ve Uzza adına yemin teklif etti. O da: "*Lat ve Uzza'ya yemin ederek bana bir şey sorma*", diyerek Kureyş'in putlar üzere yaptığı yemini kabul etmedi. Bu ve benzeri sorulara verilen cevaplar rahibi iyice kuşkulandırdı¹⁸. Bunun üzerine Ebu Talib, ticaretini orada yaparak Mekke'ye döndü.¹⁹

Yine Hz. Muhammed, yirmi beş yaşlarında iken Hz. Hatice ile evlenmeden önce yapmış olduğu ticarî ortak gereği Hatice'nin kölesi Meysere ile Suriye tarafına ticaret için çıktı. Bu yolculukta Şam yolu üzerindeki bir manastırda bulunan rahiple görüşmesi ve aralarındaki diyalog Meysere'nin dikkatini çekti. O da bunu yolculuk dönüşünde patronu Hz. Hatice'ye anlattı.²⁰ Hatice de bu haberlerin sıhhatini öğrenmek ve tatmin olmak için amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e gitti. Kölesi Meysere'nin anlattıklarını ona aktardı. Bunun üzerine Varaka: "*Andolsun ki eğer bu hak ise ey Hatice, şüphesiz Muhammed elbette bu ümmetin peygamberidir. Ben bu ümmet için beklenen bir peygamber olduğunu biliyordum. İşte onun zamanı budur*" dedi.²¹

Nihayet Hz. Muhammed'e ilk vahiy geldiği zaman kendisinde bazı haller meydana geliyordu. Bir defasında hayat arkadaşı Hatice'ye: "*Ben yalnız kaldığım zaman bir ses işitiyorum. Vallahi, bunun bir şeyden dolayı olmasından korkuyorum*" dedi. Hatice de: "*Allah esirgesin, Allah sana bunu yapmaz. Vallahi sen, emaneti yerine getirir, sıla-i rahim yapar, doğru söz söylersin*" karşılığını verdi.²²

Bir gün *Hatice*, Allah Resülü evde yokken *Ebu Bekir*'in yanına gitti. Eşinin

¹⁶ Bkz. İbn İshak, 92-93; İbn Hişam, I, 213.

¹⁷ Hz. Muhammed'in risalet öncesi hayatı pek sağlam bilgilere dayanmamaktadır. Ancak bir yerde sağlam kaynaklara dayalı bilgiler bulunmuyorsa efsane, mitoloji ve benzeri haberler tarihi kaynak olarak kullanılmaktadır. Biz de bu vesileyle konumuzu ilgilendirmesi açısından Hz. Muhammed ve ailesine ait İslam öncesi haberlerden az da olsa faydalanmayı uygun bulduk.

¹⁸ İbn İshak, 125-127.

¹⁹ İbn İshak, 127.

²⁰ İbn Hişam, I, 250.

²¹ İbn Hişam, I, 254.

²² İbn İshak, 188.

kendisine anlattıklarını ona aktardı. Ebu Bekir'den eşiyile birlikte *Varaka*'ya gitmelerini istedi. Allah Resulü eve gelince, Ebu Bekir elinden tutarak "*Varaka*'ya gidelim" dedi. O da; "*sana bunu kim söyledi?*" diye sordu. Ebu Bekir de "*Hatice*" cevabını verdi. Birlikte *Varaka*'ya gittiler. Allah Resulü, olanları *Varaka*'ya şöyle anlattı: "*Yalnız kaldığım zaman, arkamdan ya Muhammed, ya Muhammed! diye bir ses işitiyorum. Sonra ses, uzaklaşıp gidiyor.*" Resulullah'ı dinleyen *Varaka*, "*Korkma, o sana geldiği zaman, sebat et. Ta ki, ne dediğini duy. Sonra da bana gel, haber ver*" dedi.

Resulullah'ın yalnız kaldığı bir zamanda Cebrail, "Ya Muhammed! diyerek *Fatiha* suresini okudu. Bundan sonra Resulullah *Varaka*'ya geldi. başından geçen olayı anlattı. *Varaka* ona: "*Müjdelerim, müjdelerim ve şahadet ederim ki, sen Meryem oğlunun müjdelediği zatsın. Sen, Musa'nın karşılaştığı Nâmûs-ı Ekber'in aynısıyla karşı karşıyasın. Sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygambersin. Bu günden sonra, sana cihat emri verilecek. Şayet o günlere yetişirsem, seninle beraber mutlaka cihat ederim*" dedi.²³

Varaka bir gün çölde dolaşırken, *Bilal-i Habeşi*'yi efendisi tarafından kızgın kumların üzerinde işkence için güneşin altına yatırılmış olarak gördü. O sırada *Bilal*, "*Ahad, Ahad, (bir, bir)*" diyordu. Onun bu sözünü işiten *Varaka* "*Yemin ederim ey Bilal! Bir, bir*" diye ona cevap verdi.²⁴

Varaka Hz. Peygamberin davetine yetişmiş, fakat Müslüman olmamıştır. Yukarıda ifade ettiğimizi gibi o, İncil'i Arapça'ya çevirmiş, ona bağlı olarak yaşamış ve Hristiyan olarak bi'setin dördüncü yılında vefat etmiştir.²⁵

Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki en önemli ilişkilerden birisi ise Habeşistan kralı *Necaşi*'nin muhacirleri ülkesinde konuk etmesi olmuştur. İslam Peygamberi insanları açıktan İslam'a davet etmesinden itibaren sürekli tepki aldı. Onun davetine ilk karşı çıkan amcası Ebu Leheb oldu. Daha sonraları Kureyş propagandacıları devamlı olarak İslam Peygamberinin davetini yalanlıyorlardı. Panayırlara gelerek Allah Resulü'nden etkilenmemeleri için dinleyenlere değişik masallar anlatıyorlardı.

²³ İbn İshak, 177-190; İbn Hişam, I, 315; Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Çeviren: Zâkir Kâdiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2209, İstanbul 1992, IV, 98.

²⁴ İbn İshak, 250.

²⁵ İbn Hişam Abdümelik, **Siyer-i İbn Hişam**, Thk. Mustafa es-Saka ve diğerleri, Mısır 1936, I, 254; Kuzgun, Şaban, **İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik**, Seda yayınları, Kayseri 1985, 190; Günaltay, Şemsettin, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinler**, Ankara Okulu Yayınları, Sadeleştirenler: M. Mahmud Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara 1997, 99. *Varaka* vefat edince Allah Resulü: "*O papazı cennette gördüm, üzerinde ipekten elbiseler vardı. Çünkü Varaka, bana iman etti ve beni tasdik etti*" buyurdu. Allah Resulü, *Varaka*'ya küfredilmesini de yasaklamıştı. Daha geniş bilgi için bkz.: İbn İshak, 177-190.

2.1. Habeşistan'a Hicret

İslam öncesi Arap yarımadasında kölenin hiçbir hayat hakkı yoktu. Efendiler, Müslüman olan kölelere istedikleri işkenceleri reva görüyorlardı. Kimse putperest Kureyş'in yaptığı işkencelere engel olamıyordu. Bilâl-i Habeşî, Ammar b. Yasir, Süheyb-i Rûmî, Habbab b. Eret gibi ilk Müslümanlar, işkencelere maruz kalıyorlardı. Bunlardan *Yasir* işkence ile şehid edildi. Hanımı *Sümeyye* sızlanınca Ebu Cehil kargısını karnına batırıp onu da şehid etti. Görüldüğü gibi İslam'a giren bu insanların Allah'tan başka hiçbir koruyucuları yoktu. Üstelik bunların çoğu fakir ve köle insanlardı.

Kureyş, kölelere yaptıkları işkencelerle Hz. Muhammed'in davetine icabet eden insanlara engel olamayacağını anlayınca hem Müslüman olan kölelerine ve hem de diğer Müslümanlara işkence ve baskıyı artırdılar. İslam Peygamberinin hamisi Ebu Talib'ti. Bundan dolayı ona dokunamıyorlardı. Allah Resulü ashabının başına gelen musibet ve belalara engel olamadığını görünce, Habeşistan'a hicret etmelerini emretti. Onlara: "*Orada, ülkesinde insanlara zulmetmeyen bir kral vardır. Onun âdil idaresi altında yaşayın, orayı kendinize yurt edinin. Allah size ferahlık verecek, bana ve size bir çıkış yolu ihsan edecektir*" dedi.²⁶ Bunun üzerine ashaptan bazıları Habeşistan'a hicret etti.

Habeşistan'a hicret iki merhalede gerçekleşti. Bunlardan ilki bi'set'in beşinci yılında yapıldı. Kafilenin başkanı *Osman b. Maz'un*'du. M.615 yılı Recep ayında Mekke'den gizlice Kızıldeniz sahiline vardılar. Habeşistan'a giden bir gemiye kişi başına beşer dirhem (yarım altın) ücret vererek gittiler.²⁷ Habeşistan'a ilk hicrette on biri erkek, dördü kadın olmak üzere on beş kişi vardı. Bunlar: *Hz. Osman* ve eşi *Rukiyye*, *Ebu Huzeyfe b. Utbe* ve eşi *Sehle*, *Zübeyr b. Avvam*, *Mus'ab b. Umeyr*, *Abdurrahman b. Avf*, *Ebu Seleme Mahzumî* ve eşi *Ümmü Seleme*, *Osman b. Maz'un*, *Amire b. Rebia* ve eşi *Leyla*, *Hatib b. Amr*, *Sehl ibn Beyzâ* ve *Abdullah b. Mes'ud*'du.²⁸ Hz. Osman eşi olan Peygamberin kızı *Rukiyye* ile beraberdi. Hz. Muhammed: "*Lut peygamberden sonra ailesi ile Allah için hicret eden Osman'dır*" buyurarak bu duruma işaret etmiştir.²⁹

İkinci hicret, Habeşistan'a ilk hicretten birkaç ay sonra gerçekleşti. Bu kabile, öncekinden çok daha kalabalıktı. Kafilede 82 erkek, 10 kadın toplam 92 kişi vardı. Kafilenin başkanı ise *Cafer b. Ebî Talib*'ti. Peygamber, Habeş kralı *Necaşi*'ye verilme üzere kabile başkanına bir de mektup vermişti.

İkinci kabile de Habeşistan'a vardığında kral tarafından çok iyi karşılandı. Son

²⁶ İbn İshak, 232, 273; İbn Hişam, İstanbul 19994, I, 434.

²⁷ Berki, Ali Himmet -Osman Keskiöğlü, **Hatemü'l-Embiya Hz. Muhammed ve Hayatı**, DİBY.: 67, Altıncı Baskı, Ankara 1974, Ankara 1974, 77.

²⁸ İbn İshak, İstanbul 1988, 234; İbn Hişam, İstanbul 19994, I, 435; Berki, 77.

²⁹ Köksal, M. Asım, **Mekke Dönemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1989, IV, 169; Uğur, Ahmet, **İslam Tarihi**, Cam Ofset Matbaacılık, Kayseri 1995, 36.

derece rahat ibadet etmeye başladılar. Bunlar, durumlarını Mekke’de bulunan arkadaş ve akrabalarına bildirdiler. Muhacirlerin Habeşistan’da güven içinde olmaları Kureyş’in rahatını kaçırdı. Mekke’nin ileri gelenleri *Daru’n-Nedve*’de toplanarak Mekke’de yayılmasını önleyemedikleri İslam’ın Habeşistan’da gelişmesini önlemek için çareler aramaya başladılar. Habeş kralına yakınlıkları ile bilinen *Abdullah b. Ebi Rebia* ile *Amr b. As*’ı bol hediyelerle Habeşistan’a gönderdiler. Bunlara: “*Onlar hakkında konuşmadan önce, her memura hediyesini verin. Daha sonra da Habeş kralına hediyesini verin. Necaş³⁰i kaçaklarla konuşmadan, onların size teslimini sağlamanız gerekiyor*” dediler. Kureyş elçileri Habeşistan’a geldiklerinde kralın adamlarından her birinin hediyelerini verip onlarla konuştular. Onlara: “*Biz bu kralla, bizim şu ahmaklar hakkında konuşmaya geldik. Onlar kendi dinlerinden ayrıldılar, sizin dininize de girmediler. Onların kavmi bizi, kraldan onları teslim almamız için gönderdi. Biz kralla konuştuğumuz zaman bu hususta siz de bize yardımcı olun. Krala, onları teslim etmesi gerektiğini anlatın*” dediler. Onlar da Kureyş elçilerinin bu taleplerini kabul ettiler.

Kureyş elçileri daha sonra Necaşi’ye hediyelerini götürdüler. Mekke’den getirilen en iyi hediye ise “edmey (sahtiyan)”di. Ona hediyelerini verdikten sonra: “*Ey kral. Bizden bazı serseriler, kavimlerinin dininden ayrıldılar. Senin dinine de girmediler. Bizim bilmediğimiz bir din ortaya attılar. Şimdi de senin ülkeneye sığındılar. Onları aileleri, babaları, amcaları ve kavimleri, bizi sana, onları kendilerine vermeni istemek için gönderdiler. Onları kendilerinden olanlar, elbette başkalarından daha iyi bilirler. Kusurlarını da başkalarından daha iyi görürler*” dediler. Kralın etrafındakiler de onların dediklerini tasdik ederek: “*Ey kral, gelenleri verirsen iyi olur. Çünkü onlar, kendi adamlarını daha iyi bilirler. Hem onlar senin dinine girmediler ki, onları kollayasın*” diye eklediler. Necaşi buna çok kızdı ve: “*Hayır, vallahi, onları çağırıp konuşmadıkça ve durumlarını görmedikçe teslim etmem. Onlar ülkeme sığınmış ve benim komşuluğumu tercih etmiş insanlar. Eğer onlar, dediğiniz gibiyse teslim ederim. Yok dediğiniz gibi değilse onları savunur, aralarına girmem. En güzel şekilde onları gözetirim.*” dedi.

Necaşi, muhacirlerle görüşmek için bir adamını gönderdi. Kureyş elçileri ise kralın muhacirlerle görüşmesini hiç arzu etmiyorlardı. Necaşi’nin adamı muhacirlerin yanına gelip kralın kendileriyle görüşmek istediğini söyleyince ne konuşacakları hususunda önce bir tereddüt geçirdiler. Sonunda ise; “*peygamberimizin bize getirdiği şeyleri söyleyeceğiz*” diye karar verdiler. Daha sonra Kralın meclisine vardılar. Kral bu müzakereye alimlerini de hakem olarak davet etmişti. **Necaşi**, muhacirlerin başkanı *Cafer b. Ebi Talib*’e:

³⁰ Bizanslıların kendi hükümdarlarına Herakl, İranlıların Kisra dedikleri gibi Habeşliler de Necaşi demektedirler. Hz. Muhammed döneminde muhacir Müslümanlara iyi muamelede bulunan Habeş Necaşisinin adı Ashama b. Bahir’dir. Bazı rivayetlerde Ashama yerine Mashama da denmiştir. Bkz.: ibn İshak, 281; ibn Kesir, III, 115.

"Kendisinden dolayı kavminizden ayrılmış olduğunuz ve başka bir dine de girmediğiniz bu nasıl bir dindir?" diye sordu. Cafer:

"Ey kral biz müşrik bir kavimdik, putlara tapardık. Ölmüş et yer, komşuya kötülük eder, haramları helal sayar, birbirimizin ve başkalarının kanını dökerdik. Helal, haram bilmezdik. Allah bize içimizden bir peygamber gönderdi. Onun vefasını, doğruluğunu ve güvenilirliğini biliyoruz. O, bizi bir olan, ortağı bulunmayan Allah'a ibadet etmeye, akraba ile ilgi kurmaya, komşuya iyilik etmeye, namaz kılp oruç tutmaya, Allah'tan başkasına ibadet etmemeye çağırdı" dedi. Necaşi:

"Yanında onun getirdiğinden bir şey var mı?" diye sordu. Cafer:

"Evet var", diye cevap verdi. Necaşi:

"Getir, o getirdiğin şeyi bana oku" dedi. Bunun üzerine Cafer Meryem suresinin baş tarafından (Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd" diyerek surenin baş tarafından) okumaya başladı. Surenin 29-34. ayetlerinde ise şu ifadeler yazılıydı: "Meryem çocuğu gösterdi: "Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?" dediler. Çocuk: "Ben şüphesiz Allah'ın kuluym. Bana Kitap verdi ve beni peygamber yaptı; nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekat vermeme ve anneme iyi davranmamı emretti. Beni bedbaht bir zorba kılmadı. Doğduğum günde, öleceğim günde, dirileceğim günde bana selam olsun" dedi. İşte hakkında şüpheye düştükleri, Meryem oğlu İsa gerçek söze göre, budur".³¹ Bunları dinleyen Necaşi ağlamaya başladı. Gözlerinden akan yaşlar sakalını ıslatmıştı. Piskoposlar da ağladılar. Bunun üzerine Necaşi:

"Muhakkak bu ve İsa'ya gelen şey bir tek kaynaktan çıkan bir nurdur. (Müslümanlara yönelerek) Hak yolunuza devam edin. (Kureyş temsilcilerine de) Hayır vallahi, ne onları size teslim ederim, ne de onlara bir kötülük düşünürüm" dedi.

Artık toplantı bitmişti. Kureyş elçileri yaptıkları kulislere rağmen umduklarını bulamamışlardı. Böylece toplantıdan ayrıldılar. Yolda giderken Amr b. As arkadaşı Abdullah b. Ebi Rebia'ya: "Vallahi yarın, onların kökünü kazdıracak bir şey söyleyeceğim. Krala, onların, taptıkları tanrı İsa b. Meryem'e bir insan dediklerini söyleyeceğim" dedi. Abdullah b. Ebi Rebia, Amr b. As'a göre daha merhametliydi. Arkadaşına: "Böyle yapma, çünkü onlar, bize dini bakımdan muhalefet etseler de onlarla akrabalık bağımız var" diyerek yumuşatmaya çalıştı ise de Amr, kararlıydı.

Ertesi gün Amr b. As, kralın yanına girerek: "Ey kral, onlar İsa hakkında ağır söz söylüyorlar, istersen onlara adam gönderip sor" dedi. Necaşi muhacirlere kendisiyle bu durumu görüşmeleri için elçisini gönderdi. Muhacirler kendi aralarında: "Eğer kral İsa hakkında bize sorarsa ne diye cevap vereceğiz" diyerek kendi aralarında tartıştılar ve sonunda: "Vallahi onun hakkında Allah ne dedi, Peygamberimiz ne söylememizi

³¹ 19 Meryem, 29-34.

emrettiyse onu deriz” dediler. Böylece Necaşi'nin yanına gittiler. Necaşi:

“İsa b. Meryem hakkında ne dersiniz?” diye sordu. Cafer:

“O, Allah'ın kulu, resulü, kelimesi ve ruhudur. Onu dünyadan ve erkekten vazgeçerek Allah'a bağlanmış bir kız olan Meryem'e ilka eylemiştir” cevabını verdi. Bunun üzerine Necaşi, elini yere uzatıp yerden bir çöp aldı ve: “İsa b. Meryem, dediğinden bu ince çöp kadar farklı değildir” dedi. Necaşi'nin bu sözünden sonra etrafındaki din adamları homurdanmayla başladılar. Bunun üzerine Necaşi: “Siz homurdansanız da, (müslümanlara dönerek) vallahi gidin, siz ülkemde emniyettesiniz, size dokunulmayacaktır. Size ilişen zarar görür. Sizden birine kötülük yapmak istemem. Vallahi Allah bana krallığı verdiği zaman rüşvet almadı ki, ben sizi korumak için rüşvet alayım. İnsanlar bana iteat etmedi ki, ben insanlara iteat edeyim. Elçilere hediyelerini geri verin, bizim onlara ihtiyacımız yok. Onları ülkemden çıkarın” dedi.³²

Kureyş elçilerine hediyeleri geri verildiği gibi Habeş ülkesinden kötü bir şekilde çıkarıldılar. Habeş kralı sağduyulu davranışından dolayı Kureyş'in hediyelerine tutsak olmadı. Üstelik Kureyş elçileri zor durumda kaldılar ve planları kısa zamanda ortaya çıkarıldı.

Bu hadiselerden sonra Necaşi'nin karşısına başka bir Habeşli, krallık iddiasıyla karşı çıkarak “dinimizden ayrıldın ve İsa'nın bir kul olduğunu iddia ettin” diyerek isyan etti.³³ Fakat bu başkaldırı pek bir varlık gösteremedi. Muhacirlerin Habeşistan'da konuklukları kendi istekleriyle ayrılmalarına kadar devam etti.

2.2. Habeş Kralı ile Allah Resulü'nün İlişkileri

İslam peygamberi ile Habeş kralı arasında çok samimi bir yakınlık kuruldu. Hz. Muhammed Necaşi'ye³⁴ şöyle bir mektup yazmıştı:

“Bismillâhirrahmânirrahim

Şu Peygamber Muhammed'den, Habeş'in büyüğü en-Necaşiyü'l-Asham'a yazılan bir mektuptur.

Hidayete tabi olana ve Allah'a, resulüne iman edip bir ve ortağı olmayan, hanımı ve çocuğu bulunmayan Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve Resulü olduğuna şahadet eden kimseye selam olsun. Seni Allah'ın dinine davet ediyorum. Müslüman ol, kurtul. Ey ehli kitab! Sizinle aramızda ortak olan bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım.

³² İbn İshak, 273-277; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, III, 98-117.

³³ İbn Hişam, İstanbul 1994, I, 455; Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Dersâdır, Beyrut ?, II, 29.

³⁴ Necaşi'nin asıl adı *Mashama* “Atyye” idi. Necaşi, Kisra ve Herakl gibi kral unvanıydı. Bkz. İbn İshak, 281.

Bazımız, bazımızı –Allah'tan başka- tanrı edinmesin. Eğer bu davetime yüz çevirirsen kavmin Hıristiyanların günahı senin üzerindedir”.³⁵

Necaşi Peygambere sorular sorup cevaplarını almak için on iki din adamı gönderdi. Bunlar Hz. Muhammed'den Kur'an ayetlerini duyduktan sonra gözyaşlarını tutamadılar. Şu ayet onlar hakkında nazil olmuştur.³⁶ “Peygambere indirilen Kur'an'ı işittiklerinde, gerçeği öğrenmelerinden gözlerinin dolarak, "Rabbimiz! İnanmış, bizi de şahitlerinden yaz. Rabbimizin bizi iyi milletle birlikte bulundurmasını umarken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım? "dediklerini görürsün”.³⁷

Hz. Muhammed Habeşistan'a hicret edip çeşitli nedenlerle Medine'ye gelemeyen muhacirleri getirtmek için *Amr b. Ümeyye ed-Damri*'yi elçi olarak Necaşi'ye gönderdi³⁸. Necaşi de muhacirleri iki gemiye bindirerek bir heyetle Medine'ye gönderdi. Habeşistan muhacirleri Hudeybiye'den sonra Hayber'in fethi sırasında geldiler. Cafer b. Ebi Tâlib'in geldiğini gören Hz. Muhammed çok sevindi ve onu yanından hiç ayırmadı. O bu sevincini şu sözlerle ortaya koymuştu: “*Vallahi Hayber'in fethine mi, yoksa Cafer b. Ebi Talib'in gelişine mi, bunlardan hangisine sevineceğim*”.³⁹

Necaşi'nin gönderdiği heyet, Resulullah'ın yanına geldi. Allah Resulü kalkıp bunlara hizmet etti. Ashabı: “Senin yerine onlara biz hizmet edelim ya Resulullah” dedilerse de o: “Onlar benim ashabıma ikram ettiler. Ben de onlara misli ile karşılık vermek istiyorum” diyerek dostluğu perçinlemişti.⁴⁰

Necaşi hicretin dokuzuncu yılı Recep ayında öldü. Hz. Muhammed Medine'de onun giyabi cenaze namazını kıldı. Sahabîler: “Ey Allah'ın Resulü kime cenaze namazı kıldın?” diye sordular. O da: “Bu gün ölen kardeşiniz en-Necaşi'ye” diye cevap verdi.⁴¹

İslam Peygamberinin Hıristiyanlara yakınlık duyması, hiçbir zaman onların düşüncelerini kabul etmek anlamına gelmez. Aksine onların yanlışlıklarını ortaya koyarak doğruları söylemiştir. Medine'de namaz farz kılındıktan sonra namaz vakitlerini ilan etmek için Yahudilerin vakit ilan aracı olan sebbur (boruyu), Hıristiyanların Çan'ını ve ateşperestlerin ateş yakmalarını teklif edenler oldu. Hiç biri de tasvip görmedi. Sonunda *Abdullah b. Zeyd*'in sözlerini rüyasında gördüğü ezan namaz vakitlerini ilan için sünnet

³⁵ İbn İshak, 290; Hamidullah, Muhammed, **Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, Beyan Yayınları, İstanbul 1990, 103.

³⁶ İbn İshak, 280.

³⁷ 5 Maide, 83-84.

³⁸ Amr b. Ümeyye ed-Damri, Habeşistan'a Resulullah tarafından gönderilen Müslüman olmamış bir elçiydi. Bkz.: Hamidullah, Muhammed, **İslama Giriş**, Çev.: Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996, 215.

³⁹ İbn Hişam, IV, 5; İbn Kesir, IV, 347.

⁴⁰ İbn Kesir, III, 116.

⁴¹ İbn İshak, 281; İbn Hişam, I, 456.

oldu.⁴²

2.3. Rumların Mecusilere Galip Geleceği Müjdesi

Bi'set'in 7-10. yılları arasında Haşim oğulları Şîb-i Ebî Tâlib mahallesinde Kureyş tarafından amansız bir boykota tabi tutuldular. Hz. Ebu Bekir haram ayları ve sair zamanlarda yer yer Kâbe'ye geliyor ve orada Kureyş ileri gelenleri ile çeşitli konularda tartışmalarda bulunuyordu. Müslümanlar, Hıristiyanların tek tanrı inancına sahip olmaları nedeniyle onlara karşı bir yakınlık duyuyorlardı. Buna mukabil Putperest Kureyş ise İranlı ateşperestlerle samimi bir diyalog içerisindeydiler. İslam'ın zuhuru döneminde Bizans kralı Heraklius (610-641), İranlılara yenilerek 611'de Antakya'yı, 614'de Kudüs'ü ve 619'da da Mısır'ı kaybetti. Avarlar da 617'de İstanbul önlerine kadar geldiler. İmparator Avarlara haraç vererek geri çekilmelerini sağladı.⁴³ Çok tanrılı İranlıların, tek tanrılı Bizanslıları yenmesi Mekke'li müşrikleri sevindirmişti. Rumların yenilmesi Müslümanları üzmüştü. Hatta daha da ileri giderek Ateşperest İranlıların tek tanrılı Bizans'ı yendiği gibi kendilerinin de tek tanrılı Müslümanları yeneceklerini açıkça söylüyorlardı. Hz. Ebu Bekir bu durumu Hz. Muhammed'e haber verdi. Yüce Allah Resûlünü bu konuda şöyle müjdeliyordu:

*“Elif, Lam, Mim. Rumlar en yakın bir yerde yenildiler; onlar bu yenilgilerinden üç ila dokuz yıl sonra galip geleceklerdir. İş eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün, inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir. Bu, Allah'ın va'di; Allah verdiği sözden caymaz, fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahiretten habersizdirler”.*⁴⁴

Rumların birkaç yıl içinde İranlıları yeneceği müjdesi Müslümanları sevindirmişti. Hz. Ebu Bekir Mekke sokaklarında yüksek sesle bu ayetleri okudu. Bunu duyan Kureyşlilerden Übeyy b. Halef Hz. Ebu Bekir'e:

Muhammed birkaç yıl içinde Rumların galip geleceğini sanıyor. Öyleyse gelin bahse girelim, dedi. Bu konuda iki ayrı rivayet vardır.

1. Bunun üzerine altı yıl içerisinde hangi tarafın dediği doğru çıkarsa, ona on deve vermek üzere anlaştılar. Bu süre içinde Rumlar galip gelemeyince müşrikler Ebu Bekir'den on deveyi almışlardır. Müslümanlar ise *bid'ı sinîn* dediği halde neden süreyi altı yıl koydu diye Ebu Bekir'i kınamışlardır. Bir yıl sonra Rumlar İranlıları yendiler. Bir

⁴² İbn Hişam, I, 180.

⁴³ Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tesiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Tarihsiz, VII, 7; Sarıçam, İbrahim, **H. Ebu Bekir**, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları: 213, Ankara 1996. 74.

⁴⁴ 30 Rum, 1-7.

kısım müşrikler bunun üzerine Müslüman olmuşlardır.⁴⁵

2. Diğer rivayette ise Hz. Ebu Bekir müşriklere karşı çıkarak: *Kardeşlerinizin, kardeşlerimize galip gelmesine boş yere sevinmeyiniz. Allah'a and olsun ki Allah Rumları İranlılara üstün getirecektir. Çünkü Peygamberimiz bize böyle haber veriyor* dedi. Übeyy b. Halef:

Yalan söyledin, diyerek aralarında tartışma çıktı. Daha sonra yine Übeyy b. Halef:

Benden on genç deve, senden de on genç deve haydi bahse girelim. Üç seneye kadar eğer Rumlar İranlıları yenersen ben kaybedeceğim, İranlılar üstün gelirse sen kaybedeceksin, dedi. Hz. Ebu Bekir bu durumu Hz. Peygambere haber verdi. Allah Resulü *bu senin dediğin gibi değildir. (Bizim dilimizde) bid'i sinin (birkaç yıl), üç ile dokuz yıl arasındadır. Bahse konu olan şeyleri artır, süreyi de uzat,* buyurdu.

Ebu Bekir sokakta Übeyy b. Halef'e rastladı. Übeyy: *Herhalde pişman olmuşsundur,* dedi. Ebu Bekir ise; *hayır, gel bahsi arturalım ve süreyi uzatalım. Dokuz seneye kadar olmak üzere yüz genç deve benden, yüz genç deve senden bahse girelim,* dedi. Übeyy de: *Pekiye, kabul,* dedi. Bu süreden önce Rumlar İranlıları yendiler ve bahiste müşrikler üstün geldiler. Bu bahisleşme henüz kumarın yasak edilmediği dönemde olmuştu.⁴⁶

Kur'an'ın geleceğe yönelik müjdesi çok geçmeden gerçekleşti. Umulmadık kısa bir zamanda Bizans kralı **Heraklius** ordusunu topladı ve ülkesindeki dağınkılığı giderdi. M. 623'te Azerbaycan'ı, 624-625'de Ermenistan'ı ve 627'de de Gürcistan'ı işgal etti. Daha sonra Mezopotamya ve Tebriz'i alarak İran'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu haber Müslümanlara Hudeybiye müsalehasından sonra ulaşmıştır. İran'ın Bizans'a yenildiği sırada Übeyy b. Halef Uhud savaşında öldürülmüştü. Hz. Ebu Bekir, Übeyy b. Halef'in varislerinden bahse konu olan yüz deveyi alarak Hz. Peygambere getirdi. Allah Resulü de fakirlere dağıtılmasını emretti.⁴⁷

3. Medine Döneminde Hıristiyanlar

Hz. Muhammed Medine'de sosyal ve etnik yapıyı tesbit için sayım yaptırdı. Yapılan bu sayımda Müslümanlar 1.500, Putperest Araplar 6.000, Yahudiler 4.000, Hıristiyanlar 50 idi. Toplam: 11.550 kadardı.⁴⁸ İslam Peygamberi, Medine site devletini

⁴⁵ Tirmizi, 3194; İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Çevirenler: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1991, XII, 6328; er-Rudanî, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, **Büyük Hadis Külliyyatı Cem'ul-fevâid min Câmi'ul-usûl ve Mecma'iz-zevâid**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, IV, 111; Ateş, VII, 7.

⁴⁶ İbn Kesir, Kur'an Tefsiri, XII, 6330; Zebidî, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Üçüncü Baskı, Ankara 1972, Üçüncü Baskı, XI, 148; Ateş, VII, 8.

⁴⁷ Köksal, Mustafa Asım, **İslam Tarihi**, Şamil yayınevi, İstanbul ?, V, 20; Ateş, VII, 8; Sarıçam, 74-75.

⁴⁸ Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, I, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan yayıncılık ve Ticaret, İstanbul

622 yılında kurarken müslümanlar ve gayri müslimler arasında bir sözleşme yaptı. Bu sözleşmede kabile ve din hürriyeti sağlandı.⁴⁹

3.1. Medine’de Hz. Muhamed ve Hıristiyanlar

Bütün bu güvencelere rağmen Yahudi kabilelerinde olduğu gibi elli Hıristiyan’ın lideri konumunda olan *Ebu Amir* de İslam peygamberinin yönetiminde kalmayı istemedi ve Medine’den ayrılarak Mekke’ye gitti. Kureys’in Uhud savaşına o da katılarak onlara şöyle vaat de bulundu: “*Ben kavmimle (Evs) karşılaşsam hiçbir kimse bana karşı gelmez*” diyerek Kureys’e destek oldu. Ebu Amir Uhud savaş meydanında: “Ey Evs topluluğu, ben Ebu Amir’im” diyerek kabilesini kendi tarafına çekmek istedi. Fakat hiç kimse ona iltifat etmedi.⁵⁰ Umduğunu bulamayan *Ebu Amir* daha sonra Bizans topraklarına giderek oraya yerleşti.

Allah Resulü *Tebük*’e doğru Bizans ordularına karşı büyük bir askeri sefere kalktığında Ebu Amir, nihayet talihin kendisine güldüğünü sandı. Medine’de oturan diğer münafık arkadaşlarına “*Biz Bizans ordusuna Medine’yi istila ettireceğiz*” teminatında bulundu ve onlardan Kubâ mescidi civarında rakip bir mescit inşa edip burada münafık ve diğer taraftarlarının bir arada bulunmalarını istedi⁵¹.

Allah Resulü, *Tebük* seferinden dönerken Medine’ye bir saatlik mesafede bulunan *Zû Evân*’a gelerek ordusuyla konakladı. Münafıklar, fesat küfür ve inatlarının revaç bulması amacıyla Hz. Muhammed’in o binada namaz kılmalarını istediler⁵². Yüce Allah Resulünü o binada namaz kılmaktan koruyarak şöyle vahiyde bulundu: “*Zarar vermek, inkar etmek, müminlerin arasını ayırmak, Allah ve Peygamber’ine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak üzere bir mescid kurup: "Biz sadece iyilik yapmak istedik" diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahittir*”⁵³.

Allah Resulü, Medine dışında inşa edilen bu mescidin maksadını anlamış, *Malik b. Dühşemî* ve *Maan b. Adiyi* veya onun kardeşi *Asım b. Adiyi* çağırarak: “*İşte o zalimlerin mescidine gidiniz, yıkınız ve yakınız*” dedi. Onlar da hemen giderek nifak mescidini yakıp yıkmaya başladılar. Münafıklar da dağılıp gittiler⁵⁴. Ebu Amir h.11 yılında Bizans İmparatoru *Heraklius*’un yanındayken ölmüştür. Medine’de bundan başka Hıristiyan olayına rastlanmamıştır⁵⁵.

1993, I, 183; Ecer, A. Vehbi, **İslam Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 22, Kayseri, 1991, 141.

⁴⁹ Bkz.: Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 202-210.

⁵⁰ İbn Hişam, III, 92.

⁵¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 185.

⁵² Taberi, V, 756; İbn Kesir, V, 92.

⁵³ 9 Tevbe, 107.

⁵⁴ İbn Hişam, IV, 233; Taberi, V, 756; İbn Kesir, V, 93.

⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 185.

3.2.Diğer Hıristiyanlar

Bunların büyük çoğunluğu zamanla müslüman olmuştur. En önemlileri ise Necran, Beni Tağlib, Dûmetü'l- Cendel, Belharis ve kollarıdır.

3.2.1.Necran

Mekke fethedildikten sonra Arap yarımadasında bulunan bağımsız kabileler Medine'ye gelerek ya Müslüman oluyorlar ya da zimmî statüsünde anlaşma yapıyorlardı. İslam tarihinde bu yıl, Senetü'l-Vüfûd (Elçiler Yılı) olarak adlandırılmıştır. Mekke ile Yemen arasında bulunan Hıristiyan Necran⁵⁶ kabilesi de anlaşma için Medine'ye davet edilen kabilelerdendi. Hz. Muhammed Necran piskoposu ile Necran halkına H.10/M.631 yılında şöyle bir mektup yazdı:

İbrahim, İshak ve Ya'kub'un Rabbi olan Allah'ın adıyla. Allah'ın Resülü olan Muhammed'den, Necran piskoposu ile Necran ahalisine İbrahim, İshak ve Ya'kub'un Allah'ına hamdettikten sonra sizi kullara kulluk etmekten Allah'a kulluk etmeye, kulların dostluk ve himayesinden Allah'ın dostluk ve himayesine davet ediyorum. Eğer bunu da kabul etmezseniz cizye vermeyi kabul edin. Eğer bunu da kabul etmezseniz o zaman benimle savaşmaya hazırlanın. Vesselam⁵⁷.

Mektubu alıp okuyan piskopos müthiş bir şekilde korktu. Hemen *Necranlıların Hemdan* kabilesinden olan Şurahbil adında bir adama haber göndererek yanına çağırdı. *Şurahbil*, halkının arasında son derece saygın ve sözü dinlenen zeki biriydi. O, kabileler arasındaki tüm ihtilafı engin kişiliği ile çözüyordu. Şurahbil, piskoposun (Ebu Harise b. Alkame) yanına geldi. Piskopos peygamberin mektubunu ona uzattı. Şurahbil mektubu okuduktan sonra:

Ey Ebu Meryem! Sence bunun çıkar yolu nedir? diye sordu. Şurahbil:

Sen bilirsin ki, Yüce Allah, Hz. İsmail ve İbrahim (as)'ın soyundan bir peygamber göndereceğini vaad buyurmuştur. Kim bilir belki bu adam da odur. Benim peygamberlik hakkında herhangi bir bilgim yok. Eğer dünya ile ilgili bir iş olsaydı senin için çıkar bir yol bulmaya çalışırdım, dedi.

⁵⁶ Necran Mekke ile Yemen arasında geniş ve mümbit bir bölgenin adıdır. Burada bulunan Necran halkının büyük çoğunluğu Hıristiyan olarak kalırken, aralarından bazıları Müslüman olmuşlardı. Mekke döneminde Hz. Muhammed'e yirmi civarında Necranlı Hıristiyan geldi. Hz. Muhammed'e bir kısım sorular sordular. Allah Resülü onların sorularını cevapladıktan sonra bir miktar Kur'an okudu ve onlar da Müslüman oldular. Sonra bu toplantıdan ayrılıp gidecekleri zaman Kureyş'li birkaç gençle Ebu Cehil karşılarına çıktı. Müslüman olan Hıristiyanlara: *"Allah sizin gibi topluluğun belasını versin. Sizi dininizin mensupları, o adam hakkında bilgi toplamanız için gönderdiler. Siz ise onun yanında oturup sohbet etmekle kalmadınız, gittiniz dininizden ayrıldınız. Size söylediklerini tasdik ettiniz. Sizden daha ahmak bir heyet bilmiyoruz"* dedi. Onlar da: *"İşinize gidin. Biz sizi bilmez değiliz. Bizim işimiz bize, sizinki size. Hayrı terk edecek değiliz"* dediler (İbn İshak, 279).

⁵⁷ İbn Kesir, V, 148.

Piskopos, mektuba çözüm bulması için ileri gelenlerinden görüşler sordu. İsteddiği olumlu cevabı alamadı. Nihayet halkını bir meydana toplayarak mektubu onlara okudu ve fikirlerini sordu. İçlerinden en akıllılarından oluşan 60 kişilik bir heyeti H.10. yılda Medine'ye gönderdiler. Bunlar arasında piskopos **Ebu Harise b. Alkame** de vardı⁵⁸.

Bunlar Medine'ye geldikleri zaman yolculuk elbiselerini çıkarıp ucu yerde sürünen birer Yemen kürkünü giydikten ve parmaklarına birer altın yüzük taktıktan sonra Hz. *Muhammed mescitte iken bir ikindi vakti mescide girdiler. Necran heyetinin görkemli giyimini gören bazı sahabiler bunlara gıpta ile baktılar. İslam peygamberi bunlara iltifat etmedi ve selamlarını da almadı. Kendilerine mahsus namaz vakti gelince Peygamberimizin mescidinde ayağa kalkıp doğuya yönelerek namaz kılmaya başladılar. Müslümanlardan bazıları onlara engel olmak istediler. Resulullah: Bırakınız, onlara ilişmeyin,* dedi⁵⁹.

Bundan sonra Necran heyeti daha önce tanıdıkları Hz. Osman ile Abdurrahman b. Avf'a giderek; *Peygamberiniz, bize yazı yazdı, biz de onun davetine uyarak geldik, selam verdik, fakat selamımıza karşılık vermedi". Bunun nedeni nedir?* dediler. Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali'ye durumu sordular. O da: *"Üzerlerine giydikleri şu etekleri sırmalı elbiselerini bırakıp yolculuk elbiselerini giydikten sonra Allah Resulüne dönmelerini uygun bulurum"* dedi. Onlar da buna göre yolculuk elbiselerini giyerek ertesi gün geldiler ve Allah Resulü onları kabul etti. Hz. Muhammed onları İslam'a davet ederek şunları söyledi: *"Ey Kitab ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, ona bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rab olarak benimsemek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin. "Eğer yüz çevirirlerse: "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun" deyin"*⁶⁰. Onlar: Biz eskiden Müslüman olmuşuz dediler. Çünkü onların kralı ve krala tabi olan heyetten çokları Hz. İsa Hakkında *"O, Allah'tır"* diyorlardı. Hz. Peygamber de *İsa ve Haç'a* taptıkları sürece Müslüman olamayacaklarını anlattı. Böylece aralarında tartışma başladı.

Bunun üzerine Yüce Allah bu konuda şu ayetlerini inzal buyurdu: *"Allah'ın katında İsa'nın durumu -kendisini topraktan yaratıp sonra "ol" demesiyle olmuş olan- Adem'in durumu gibidir". "Gerçek Rabb'indedir, o halde şüphelenenlerden olma". "Ey Muhammed! Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra lanetleşelim de, Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim"*⁶¹. Fakat onlar bu ayetlerde ifade edilen çağrılarını kabul etmediler. Necran Hıristiyan heyeti

⁵⁸ İbn Kesir, V 149; Afzalur Rahman, **Siret Ansiklopedisi**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, I, 86.

⁵⁹ İbn Kesir, V, 154; Köksal, İslam Tarihi, X, 198.

⁶⁰ 3 Al-i İmran, 64.

⁶¹ 3 Al-i İmran, 59-61.

insaf ve adalet yolunu tutmadıkları ve iddialarında direndiklerinden ötürü lanetleşecekleri heybetli toplantıya (Mübâhale'ye) çağrıldılar. Resulullah da ertesi günü ehli beytini alarak (Hz. Hasan ve Hüseyin'in ellerinden tutmuş, Hz. Fatıma arkada, Hz. Ali onun arkasında, diğer eşleri de yanında olduğu halde) geldi. Peygamberimiz: "*Ey Allah'ım! Benim ev halkım, bunlar*" dedi ve diz çöktü⁶². Onlar korkularından bunu kabul etmediler ve zimmî olarak kalmak istediler.

Necran halkı lânetleşmekten vazgeçtikten sonra Hz. Muhammed ile aralarında şöyle bir anlaşma akdettiler: *Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.*

Bu, Allah'ın Resulü olan ümmî peygamber Muhammed'in Necran ahalisi hakkında -eğer onlar üzerinde bir hükmü var ise- yazmış olduğu hükümnâmedir.

Onlara karşı her çeşit meyvede, altında, gümüşte ve kölede Allah'ın hükmü carî olacaktır.

Kendilerine karşı âli cenap davranılacaktır.

*Recep ve safer aylarında 1.000'er olmak üzere yılda 2.000 elbise vereceklerdir*⁶³.

Onlardan alınmış olan zırhlar, atlar, binek hayvanları ve diğer ticarî eşyaların kıymeti takdir edilecektir.

Elçilerin 20 günlük veya daha az müddet zarfındaki masrafları Necranlılara aittir. Fakat bir aydan daha fazla beslemeye mecbur değillerdir.

Onlar, Yemen'de bir savaş meydana gelirse ödünç olarak 30 zırh, 30 at ve 30 deve vereceklerdir.

Necranlıların ve maiyetindekilerin malları, canları, dinleri, hazır bulunan ve bulunmayanları, aşîretleri, kiliseleri, az veya çok ellerinde bulunan her şeyleri, Allah ve resulünün zimmetindedir (koruyuculuğundadır).

Piskoposlarından, rahiplerinden ve kâhinlerinden hiç biri değiştirilmez.

Onların üzerinde ne bir faiz alacağı ve ne de cahiliyet devrinden hiç biri değiştirilmez.

Onlar harbe çağrılmayacaklardır.

Ticaret mallarından onda bir (1/10) gümrük vergisi alınmayacaktır.

Yabancı bir askeri birlik, onların ülkesini istila edemez.

Onlardan her kim bir hak talebinde bulunursa, ne zalim ve ne de mazlum olmamak şartıyla, ödeyeceği cizyenin (hakkaniyete) uygun olarak yarısı düşürülür.

Onlardan her kim akdedilen sulh tarihinden sonra faiz alır yerse ahd ve zimmeti zayi' eder.

Başkalarının zulmü karşısında onlardan herhangi biri yakalanmaz.

⁶² Köksal, İslam Tarihi, X, 210.

⁶³ İbn Kesir, V, 151; Köksal, İslam Tarihi, X, 198.

*Haksız yere akidlerini bozmadıkları, kendilerini ıslah edip dürüst hareket ettikleri müddetçe Allah'ın takdiri gelinceye kadar bu nâmede yazılan vecibeler, Allah'ın ve Resulünün zimmet ve siyânetindedir*⁶⁴.

Necran heyeti Medine'den ayrılırken kendileriyle birlikte emin bir kimsenin gönderilmesini istediler. Hz. Muhammed: Size her bakımdan itimada şayan emin bir kimse göndereceğim, dedi ve **Ebu Ubeyde b.Cerrah**'ı gönderdi⁶⁵.

Resulullah Necran halkına şöyle bir mektup göndermiştir:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

*Peygamber Muhammed tarafından piskopos Ebu'l-Haris ile Necran'ın diğer piskopos, rahip ve kahinlerinin ve bunların idaresi altında bulunan büyük küçük halk kitlelerine.... Allah ile Allah resulünün himayesi , ne bir piskoposun piskoposluğunu, ne bir rahibin rahipliğini ve ne de bir kahinin kahinliğini elinden almaz. Onların hiçbir hakkını değiştirmez. Onların yetki ve salahiyetlerine dokunmaz. Bunlar, halkın hizmetinde olup onlara nasihat ve irşatta buldukları sürece ne kimsenin onlara, ne de onların kimseye zulüm ve haksızlık etmesine imkan vermeyecektir*⁶⁶. Resulullah'ın Necran heyeti ile yaptığı anlaşmalarda yukarıda ki hükümlerin yanında Resulullah'ın elçilerini misafir edip ağırlamak da vardı⁶⁷.

Hz. Peygamberin vefatına yakın gerek Yahudiler ve gerekse Hristiyanlar yaptıkları anlaşmalara uymayarak aykırı davranışlara girmiş ve tehlike oluşturmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Muhammed: “*Yahudileri Hicaz'dan, Necran halkını da Arap Yarımadasından çıkarınız*”⁶⁸ diyerek bunlar üzerine sahabenin dikkatini çekmiştir. Hz. Ömer döneminde Hicaz bölgesinden Kûfe bölgesine sürmüş, az sayıda da olsa bir kısmı yerlerinde kalmıştır (H.20/M.622).

3.2.2 Diğer Hristiyan Kabilelerine Toplu Bir Bakış

Hz. Muhammed döneminde Yemen bölgesindeki Hristiyan kabilelerin büyük çoğunluğu müslüman olmuştu. Resulullah Muaz b. Cebel ile Ebu Musa Eş'arî'yi bunlar üzerine vali olarak göndermişti.

1.Beni Tağlib: Hz. Muhammed'le H.9/630 yılında bir sulh anlaşması yapmışlardır.

⁶⁴ İbn ü'l-Esir; II, 270; İbn Sa'd, **et-Tabakatu'l-Kübrâ**, Beyrut, ?, I. 358, Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, Çev: Ali Özek, İstanbul 1973, 126-127; Turnagil, Ahmet Reşit, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku**, Sebil Yayinevi, İstanbul 1972, 245.

⁶⁵ Buhârî, Meğâzî, V, 4380; İbn Kesir, V, 154; Zebidî, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Üçüncü Baskı, Ankara 1972, IX, 393.

⁶⁶ İbn Kesir, V, 153.

⁶⁷ İbnü'l-Esir; II, 270

⁶⁸ Fayda, Mustafa, **Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, Marmara Üniversitesi Yayın No: 548, İstanbul, 1989, 183-196; Sönmez, Abidin, **Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1984, 185.

Bu anlaşmaya göre; 1. *Beni Tağlib dinleri üzerine yaşamaya devam edecekler.* 2. *(Bu anlaşmadan itibaren) yeni doğan çocuklarını vaftiz ettiremeyeceklerdir.*

2. Dûmetü'l-Cendel: Liderleri olan Ukeydir b. Abdi'l-Melik el-Kindî, Hz. Peygamber döneminde Halid b. Velid'e yenilerek Müslüman olmuştu H.9/M.630. Ukeydir, Peygamberin vefatından sonra isyan etti. Hz. Ebu Bekir Halid b. Velid'i bir ordu ile bunların üzerine göndererek Ukeydir ve isyancıları öldürüldü (H.12/M.633).

3. Belhâris: H.10/M.632 yılında Halid b. Velid bunlar üzerine gönderilmiş, heyet Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle anlaşma yaptılar. Hz. Muhammed bu anlaşma ile bunlardan zekatı nasıl verecekleri, namazı nasıl kılacakları ve ahlakı talimatı uzun bir metinle bildirdi. Üzerlerine de Zu'l-Ğussat ibn Huseyn'i tayin etti.

4. Ruhâ'lar ve Belhârisliler de Müzhicilerin bir koluydu. H.9/M.631 yılında Medine'ye gelerek müslüman olmuşlar ve Resulullah ile bir anlaşma yapmışlardı⁶⁹.

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Hicaz bölgesinde yaşayan Hıristiyanların bir kısmı müslüman olmuştur. Ancak bir kısmı ise Hz. Peygamberin vefatından sonra dinden dönmüş bağımsızlık mücadelesine girişmiş ve sonunda isyanlarının karşılığını hayatları ya da vatanlarını terk etmekle ödemişlerdir. Necranlılar yaptıkları anlaşmaya bağlı kalmadıklarından ve buldukları bölgede huzursuzluk kaynağı oluşturduklarından dolayı sürgün edilmiştir. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde Hicaz bölgesinde büyük oranda Hıristiyan kalmadığı görülmüştür.

3.3. Hıristiyan Devletlerin İslama Davet Edilişi

Hz. Muhammed komşu Hıristiyan ülkeleri de ihmal etmemiş onları da İslam'a davet için mektuplar göndermiştir.

Allah Resulü, Hudeybiye barış anlaşmasından sonra M.628 yılında Dihyetü'l-Kelbî ile Bizans kralı Hereklius'a bir mektup gönderdi⁷⁰. Dihye mektubu Busra'nın büyüğüne verdi. O da kralları Kayser'e sundu. Mektupta şunlara yazılıydı:

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

Allah'ın kulu ve Resulü Muhammed'den, Rum hükümdarı Herakl'e. Selam hidayete erenlerin üzerine olsun. Şunu bil ki, ben seni İslamiyet'e davet ediyorum. Selamete ermek istiyorsan Müslüman ol ki, Cenab-ı Allah sana iki kat sevap versin. Eğer beni dinlemeyip yüz çevirirsen bilmelisin ki, kendilerine gönderilen peygamberleri öldüren *Erisiler* kadar günah işleyen olursun. *Ey kitap ehli! Bizim de sizin de kabul ettiğiniz bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına tapmayın. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi Rab tanımayalım.* Bununla beraber eğer yine yüz çevirirlerse onlara şahit olun

⁶⁹ Daha geniş bilgi için bkz.: Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 616-630; Sönmez, 169-186.

⁷⁰ İbn Sa'd, I, 259.

ki, biz Müslümanız deyin”⁷¹.

Bundan sonra Hereklius Bizans büyüklerine haber göndererek onları kışlada topladı ve şöyle hitabede bulundu:

“Ey Bizans topluluğu! Bana Ahmed’in mektubu geldi. Allah’a yemin ederim ki o, beklemekte olduğumuz peygamberdir. Onunla ilgili açıklamalar özet olarak kitaplarımızda mevcuttur. Onun alametlerini ve zamanını biliyoruz. Müslüman olun. Ona tabi olun ki, dünya ve ahirette selamete eresiniz.”

Bizans büyükleri hükümdarın bu hitabı karşısında hep birlikte salonu boşaltarak kışlanın kapılarına doğru koşuştular. Onların bu halini gören Heraklius, davranışlarından korktu ve: *Bunları yanıma getirin*, diye geri çağırdı. Heraklius bu defa konuşmasını tam değiştirerek şöyle hitap etti: *“Ey Bizans topluluğu! Ben dininize ne derece bağlı olduğunuzu sınamak için size böyle söyledim. Bununla beraber sizde hoşuma giden bir davranış gördüm”*. Hükümdarın bu davranışından sonra Bizans ileri gelenleri krallarına bağlılıklarını gösterdiler. Kapılar açıldıktan sonra dışarı çıktılar⁷².

Kral Hz. Muhammed hakkında bilgi öğrenmek istedi. Onu tanıyan birisinin kendisine getirilmesini istedi. Bu arada Kureys’in lideri Ebu Süfyan’ı buldular. Bundan sonrasını Ebu Süfyan şöyle anlatıyor: Kureys’ten bir heyetle ticaret maksadıyla Şam’a gitmiştik. Bu Allah Resulü ile mütareke yaptığımız bir dönemde cereyan eden bir hadiseydi. Biz orada iken Heraklius da Kudüs’teydi. O, bizi meclisine istedi. Yanına vardığımızda Bizans ileri gelenleri de oradaydı. Bir tercüman aracılığıyla aramızda şöyle bir konuşma geçti:

Şu peygamberlik iddiasında bulunan adama soy bakımından hanginiz daha yakınsınız?, dedi. Ona en yakın kişini ben olduğumu söyledim. Heraklius:

Bu adamın içinizde soyu nasıldır?

Üstün soylu bir kimsedir, dedim.

Ondan önce bu davada bulunan bir kimse olmuş mudur?

Olmamıştır.

Atalarından hükümdarlık yapan var mıdır?

Yoktur.

Ona tabi olanlar, eşraf ve ileri gelen kimseler midir, yoksa ayak takımı ve avam tabakası mı?

Avam tabakasıdır.

Ona tabi olanların sayısı gittikçe artıyor mu, yoksa azalıyor mu?

Gittikçe artıyor.

⁷¹ İbn Kesir, IV, 443.

⁷² İbn Kesir, IV, 441.

Onun dinine girdikten sonra onun gidişatını beğenmeyip tekrar dininden dönen oldu mu?

Hayır, olmadı.

Bu davada bulunmadan önce onun ara sıra yalan söylediğini gördünüz mü?

Hayır, hiç görmedik.

Sözünün eri midir? Yoksa ahitlerini bozuyor mu?

Bu güne kadar herhangi bir ahdini bozduğunu görmedik. Fakat şimdi onunla barış halindeyiz ve süremiz de bitmedi. Bakalım ahdine sadık kalacak mı? Bunu bilmiyoruz, dedim Ve bunu söylerken onu kötülemek için bu kelimedden başka herhangi bir şey söylemeye imkan bulamadım.

Onunla hiç savaştınız mı?

Evet savaştık.

Savaşların sonuçları nasıl, siz mi galip geliyor, yoksa o mu?

Bazen biz, bazen de o.

Size neyi tavsiye ediyor?

Yalnız ve bir olan Allah'a ibadet edin, ona ortak koşmayın, atalarınızın dediklerinden vazgeçin diyor ve bize namaz kılmayı, doğruluktan ayrılmamayı, iffetli ve nezih olmayı ve silaya riayet etmeyi tavsiye ediyor, dedim.

Bunun üzerine Heraklius tercümana dedi ki:

Ona de ki: "Ben senden onun soyunu sordum. İyi soylu olduğunu söyledin. Peygamberler ise, daima iyi soylu kimselerden çıkar. Atalarından herhangi birinin böyle bir dava da bulunup bulunmadığını sordum. Hayır, dedin. Çünkü atalarından biri eğer bu davada bulunmuş olsaydı, o da o çıkışı izlemiş olabilirdi. Atalarından herhangi birinin hükümdarlık yapıp yapmadığını sordum. Hayır, dedin. Oysa ki eğer atalarından biri hükümdarlık yapmış olsaydı, bu da onun varisi olmak peşindedir, diyecektim. Hiç yalan söylediğini gördünüz mü? diye sordum. Hayır, dedin. Ben şuna kanaat getirdim ki; eğer bir kimse insanlara iftira edemezse, Allah'a hiç iftira edemez. Sana, eşref ve ileri gelenler mi yoksa avam tabakası mı ona tabi oluyor diye sordum. Avam tabakası, dedin. Peygamberlerin tabileri de daima avam tabakası oluyor. Kendisine tabi olanların sayısı artıyor mu, yoksa azalıyor mu? diye sordum. Artıyor, dedin. İman işi ise tamamlanıncaya kadar hep böyledir. Dinine girdikten sonra dinini beğenmemelikten ötürü tekrar dininden dönen oluyor mu? diye sordum. Hayır, dedin. İman da öyledir. Onun güvenliği bir kalbe girdi mi artık çıkmaz. Sana, sözünü hiç bozar mı? diye sordum. Hayır, dedin. Peygamberler daima sözüne sadık kimselerdir. Ahde vefasızlık etmezler. Size neleri tavsiye ediyor diye sordum. Allah'a ibadet etmeyi, ona ortak koşmamayı ve putlara tapmamayı, namaz kılmayı, doğruluk, iffet gibi güzel hasletleri tavsiye ettiğini söyledin.

Eğer bu dediklerinin hepsi doğru ise hiç şüphen olmasın ki yakında şu iki ayağımın

bastığı yerler onun olacaktır. *Esasen onun çıkacağını biliyordum. Fakat sizden olacağını zannetmiyordum. Eğer ona herhangi bir engelle karşılaşmadan ulaşacağını bilseydim, onunla görüşmek için bütün zorluklara katlanıp yanına giderdim. Eğer yanında olsaydım, onun ayaklarına su dökerdim*” dedi⁷³.

4.Kur'an'ın Hıristiyanlara Bakışı

Kur'an, Hıristiyanların sakat inançlarından bahsederek tevhid inancına gelmelerini öğütlemektedir. Bu vesileyle ehli kitap olan Hıristiyanlarla ilgili olarak çok sayıda Kur'an ayeti bulunmaktadır.

“Ey Kitab ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin, Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. *Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur.* Allah'a ve peygamberlerine inanın, *"Üçtür" demeyin, vazgeçin, bu hayrınızdır.* Allah ancak bir tek Tanrı'dır, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde olanlar da yerde olanlar da onundur. Vekil olarak Allah yeter”⁷⁴ *Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhul-Kuds'le destekledik.* Allah dileseydi, belgeler kendilerine geldikten sonra, peygamberlerin ardından birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler, kimi inandı, kimi inkar etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah istediğini yapar.⁷⁵ *"Meryem oğlu Mesih sadece peygamberdir, -ondan önce de peygamberler geçmiştir-, onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara ayetleri nasıl açıkladığımızı bir bak, sonra da bak ki nasıl yüz çeviriyorlar!"*⁷⁶

“Bazı kimseler: *"Rahman çocuk edindi"* dediler. And olsun ki, ortaya pek kötü bir şey attınız. Rahman'a çocuk isnat etmelerinden ötürü, neredeyse gökler paralanacak, yer yarılacak, dağlar göçecekti. Oysa Rahman'a çocuk edinmek yaraşmaz; çünkü göklerde ve yerde olan her şey Rahman'a baş eğmiş kul olarak gelecektir”⁷⁷ “Yahudiler, *"Üzeyr Allah'ın oğludur"* dediler; *Hıristiyanlar, "Mesih Allah'ın oğludur"* dediler. Bu, daha önce inkar edenlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözdür. Allah onları yok etsin! Nasıl da uyduruyorlar”⁷⁸ “Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve *Meryem oğlu Mesih'i Rableri olarak kabul ettiler.* Oysa tek Tanrı'dan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka tanrı yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir”⁷⁹ *"Allah oğul edindi"* dediler; haşa, oysa göklerde ve yerde olanlar

⁷³ İbn Kesir; IV, 442-443.

⁷⁴ 4.Nisa, 171.

⁷⁵ 2 Bakara, 253.

⁷⁶ 5.Maide, 75.

⁷⁷ 19 Meryem 88-93.

⁷⁸ 9 Tevbe 30.

⁷⁹ 9 Tevbe 31.

Onundur. Hepsi Ona boyun eğmişlerdir".⁸⁰ "De ki: "Ey Kitab ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, Ona bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin. "Eğer yüz çevirirlerse: "Bizim müslüman olduğumuza şahit olun" deyin".⁸¹

"Yahudiler ve Hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. Öyleyse günahlarınızdan ötürü size niçin azab ediyor? Bilakis siz Onun yarattığı insanlarsınız" de. Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin hükümlerini Allah'ındır. Dönüş Onadır"⁸² "And olsun ki, "Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kafir oldular. Oysa Mesih, "Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin; kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir, zulmedenlerin yardımcısı yoktur" dedi".⁸³ "And olsun ki, "Allah üçten biridir" diyenler kafir olmuştur; oysa tanrı ancak bir tek Tanrı'dır. Dediklerinden vazgeçmezlerse, and olsun onlardan inkar edenler elem verici bir azaba uğrayacaktır".⁸⁴

Allah'ın kitap verdiği peygamberler hep birbirinin kitaplarını tamamlamışlardır. "Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki, siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? de. Allah tarafından kendisine bildirilen bir gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir".⁸⁵ "Onlar geçmiş birer ümmettir. Kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizdedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz".⁸⁶ "Ey Kitab ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz?".⁸⁷ "İbrahim, Yahudi de, Hıristiyan da değildi, ama doğruya yönelen bir müslimdi; puta tapanlardan değildi".⁸⁸ "And olsun ki, Musa'ya Kitab verdik, ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhü'l Kudüs'le destekledik. Size bir peygamber nefsinizin hoşlanmadığı bir şey getirdikçe, büyüklük taslayarak, bir kısmını yalancı sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz?".⁸⁹ "Onların izi üzerine arkalarından Meryem oğlu İsa'yı, ondan önce gelmiş bulunan Tevrat'ı doğrulayarak gönderdik. Ona, yol gösterici,

⁸⁰ 2 Bakara 116.

⁸¹ 3 Al-i İmran, 64.

⁸² 5 Maide, 18.

⁸³ 5 Maide 72.

⁸⁴ 5 Maide 73.

⁸⁵ 2 Bakara 140.

⁸⁶ 2 Bakara 141.

⁸⁷ 3 Al-i İmran, 65.

⁸⁸ 3 Al-i İmran, 67

⁸⁹ 2 Bakara 87.

aydınlatici olan ve önünde bulunan Tevrat'ı doğrulayan İncil'i sakınanlara öğüt ve yol gösterici olarak verdik".⁹⁰ "Onların izleri üzerinden *peygamberlerimizi ardarda gönderdik; Meryem oğlu İsa'yı da ardlarından gönderdik ve ona İncil'i verdik*; ona uyanların gönüllerine şefkat ve merhamet duyguları koyduk; üzerlerine Bizim gerekli kılmadığımız fakat kendilerinin güya Allah'ın rızasını kazanmak için ortaya attıkları rabbaniyete bile gereği gibi riayet etmediler; içlerinde inanmış olan kimselere ecirlerini verdik; ama çoğu yoldan çıkmışlardır".⁹¹ "İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleri ile hükmetsinler. Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler, işte onlar fasık olanlardır".⁹² "Meryem oğlu İsa: " Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı *Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen*, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti. Ama o elçi, kendilerine belgelerle geldiği zaman: " Bu, apaçık bir sihirdir" demişlerdi".⁹³ "Ey Muhammed! Kur'an'ı, önce gelen Kitab'ı tasdik ederek ve ona şahit olarak gerçekle sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların heveslerine uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; *eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı*, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklere koşun, hepimizin dönüşü Allah'adır. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir".⁹⁴ "O halde, Allah'ın indirdiği Kitab ile aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'an'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse bil ki, Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğu gerçekten fasıktırlar"⁹⁵. "Allah çocuk edindi" diyenleri uyarmak için kulu Muhammed'e eğri bir taraf bırakmadığı dosdoğru Kitab'ı indirmiştir".⁹⁶

Bütün uyarılara rağmen yola gelmeyenler ile diyalog için Kur'an, müslümanları şöylece uyarmıştır. "Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Rableri olarak kabul ettiler. Oysa tek Tanrı'dan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka tanrı yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir".⁹⁷. "De ki: "Bizim ve sizin Rabb'iniz olan Allah hakkında bize karşı hüccet mi gösteriyorsunuz? Bizim yaptıklarımız kendimize, sizin yaptıklarımız da kendinize aittir. Biz Ona karşı samimiyiz".⁹⁸ "Ey Muhammed! Bundan ötürü sen birliğe çağır ve

⁹⁰ 5 Maide 46.

⁹¹ 57 Hadid 27.

⁹² 5 Maide 47.

⁹³ 38 Saf: 6.

⁹⁴ 5 Maide 48.

⁹⁵ 5 Maide 49.

⁹⁶ 18 Kehf 1-4.

⁹⁷ 9 Tevbe 31.

⁹⁸ 2 Bakara 139.

emrolunduğun gibi doğru ol; onların heveslerine uyma ve şöyle söyle: " Allah'ın indirdiği Kitaba inandım; aranızda adaletle hükmetmek ile emrolundum; Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir; bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz kendinizdir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar; dönüş Onadır".⁹⁹ "Kitab ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz Ona teslim olmuşuzdur".¹⁰⁰

"Kendi dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla hoşnut olmayacaklardır; de ki: "Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. " Sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, and olsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ve ne de bir yardımcı olur".¹⁰¹ "Ey İnananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onlara dost olursa o da onlardandır. Allah zulmeden kimseleri doğru yola erdirmez"¹⁰² "Sizin dostunuz ancak Allah, Onun peygamberi ve namaz kılan, zekat veren ve rüku eden müminlerdir".¹⁰³ "Kim Allah'ı, Peygamberini ve inananları dost edinirse bilsin ki, şüphesiz Allah'tan yana olanlar üstün gelirler".¹⁰⁴ "Ey İnananlar! Kendilerine sizden önce kitap verilenlerden, dininizi alaya ve eğlenceye alanlar ve inkarcıları dost olarak benimsemeyin. İnanıyorsanız Allah'tan sakının".¹⁰⁵ "Ey Muhammed! De ki, "Ey kitap ehli! Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inanmamızdan ve çoğunuzun fasık olmasından ötürü mü bizden hoşlanmıyorsunuz?".¹⁰⁶

Yukarıda anlamlarını verdiğim ayetler incelendiğinde; tarih boyunca Hıristiyanların Tanrı hakkındaki fikirlerini, sakat itikatlarından dolayı İslam Peygamberinin onları bir olan Allah'a inanmaya çağrısını ve onlarla nasıl bir diyalog kurulması ile ilgili fikirleri bulmak mümkündür.

SONUÇ

Hz. İsa'yı öldüren insanlar, onun getirdiği dinin geniş kitlelere yayılmasını önleyemediler. Kısa zamanda Suriye, Yemen, Habeşistan, Kuzey Afrika, Anadolu ve Avrupa Hıristiyanlığın etkisi altında kaldı. Böylece Mekke halkı da Fil vakası nedeniyle Hıristiyanlarla tanıştı.

Hz. Muhammed Hıristiyanlarla hayatı boyunca sürekli diyalogda bulunmuştur.

⁹⁹ 42 Şura, 15.

¹⁰⁰ 29 Ankebut,46.

¹⁰¹ 2 Bakara 120.

¹⁰² 5 Maide 51.

¹⁰³ 5 Maide 55.

¹⁰⁴ 5 Maide 56.

¹⁰⁵ 5 Maide 57.

¹⁰⁶ 5 Maide 51.

Putperest Kureyşlilerin İran'ın Rumları yendiğine sevindikleri kadar, Müslümanlar da o oranda üzölmüşlerdir. İslam tarihinde Necran Hıristiyanlarına zimmî statüsü verilerek her türlü emniyetleri sağlanmıştır. Bütün bunlara rağmen Müslümanlar yine de onlardan umduğunu bulamamışlar. Diğer taraftan Hıristiyan Bizans büyük bir tehlike oluşturmuş, dolayısıyla Tebük ve Mute savaşlarının da nedenlerini hazırlamıştır. Hz. Peygamberin vefatına yakın Necranlıların büyük çoğunluğu anlaşmalara muhalefet etmişler, nihayet Hz. Ömer döneminde Hicaz bölgesinden çıkarılmışlardır.

Bu çalışmamıza bir bütün olarak bakıldığında, Hz. Muhammed döneminde Hıristiyanların *iki tür inanç ilkesine* sahip olduklarını görmekteyiz. Bunlardan biri, Mekke, Filistin ve Yemen gibi Arap yarımadasında yaşayan Hıristiyanlar ki; Allah, peygamber, melek ve ahiret inancına sahiptiler. Bu nedenle itikatları pek bozulmamış olduğundan İslamı kabullenmekte fazla zorlanmadılar. Diğer i ise Necaşi benzeri birtakım istisnaları bir kenara koyacak olursak; Habeşistan, Mısır ve Suriye gibi topraklarda yaşayan, *baba, oğul ve kutsal ruh* gibi batıl inançlara sahip Hıristiyanlardı.

Son yıllarda *Dinler Arası Diyalog* adıyla bilinen bir işbirliği başlatılmıştır. Tevrat, İncil ve Kur'an devreden çıkarılarak adı geçen mukaddes kitaplar dışında hakkında fazla yazılı bir kaynak bulunmayan Hz. İbrahim, ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Halbuki Kur'an'da: *“Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz?”*. *“And olsun ki, Musa'ya Kitab verdik, ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik”*. *“Meryem oğlu İsa'yı, ondan önce gelmiş bulunan Tevrat'ı doğrularak gönderdik”*. *“Ey Muhammed! Kur'an'ı, önce gelen Kitab'ı tasdik ederek ve ona şahit olarak gerçeğe sana indirdik”* gibi ayetlerden de anlaşılacağı üzere kurulması düşünülen bu diyalog, son kitap devreden çıkarılmadan kurulmalıdır. Aksi takdirde yanlı bir davranış sergilenir ve istenilen amaca ulaşamaz.

Tarihin her döneminde ekonomik ve kültürel yönden güçlü olan ölkeler, emperyalizmlerini sürdürmüşlerdir. Çağımızda güçlü olan Hıristiyan toplumlarının, daha önceden kaybettikleri toprakları almak istemeleri doğaldır. Bu nedenle yıllardan beri Anadolu üzerinde çeşitli oyunlar sergilenmektedir. Örneğin inanç turizmi adı altında her yıl ölkemizin değişik köşesinde yeni bir Hıristiyan mabedi, müntesibi olmadığı halde hizmete açılmaktadır. Osmanlı devletinin yıkılış nedenlerinden birinin de Ermeni mabetlerinin istismarı olduğu unutulmamalıdır.

Hz. Muhammed kendi döneminde her din ve her kültürden olan insanlarla sosyal ilişkilerini sürdürmüş, kimseyi de zorla İslamlaştırma yoluna gitmemiştir. Günümüzde de insanlık ailesinin bir üyesi olmamız nedeniyle dinler arası diyalogun kurulmasında herhangi bir sakınca yoktur. Bu tür diyaloglar, toplumlar arasında kültürel, siyasal, ekonomik, sportif ve buna benzer değişik alanlarda *hiç kimsenin inancına müdahale edilmeden* sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- AFZALUR RAHMAN, **Siret Ansiklopedisi**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, I, 86.
- ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tesiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ?.
- AYDIN, Mehmet, "Hıristiyan İnançları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998.
- BERKİ, Ali Himmet -Osman Keskiöğlü, **Hatemü'l-Embiya Hz. Muhammed ve Hayatı**, DİBY. 67, Altıncı Baskı, Ankara 1974.
- BUHARÎ, Meğâzî.
- ÇAĞATAY, Neşet, **İslam dönemine Dek Arap Tarihi**, TTK. Ankara 1989.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Üçüncü Baskı, Doğuş Matbaası, Ankara 1978.
- EBU YUSUF, **Kitabu'l-Harac**, Çev: Ali Özek, İstanbul 1973.
- ECER, A. Vehbi, **İslam Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi yayınları No: 22, Kayseri, 1991.
- FAYDA, Mustafa, **Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, Marmara Üniversitesi Yayın No: 548, İstanbul, 1989,
- GÜNALTAY, Şemsettin, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinler**, Ankara Okulu Yayınları, Sadeleştirenler: M. Mahmuz Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara 1997.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **Hız. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, Beyan yayınları, İstanbul 1990.
- _____, Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1993.
- _____, Hamidullah, **İslama Giriş**, Çev.: Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996.
- HASAN İBRAHİM Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi**, II, Mütercimler: Yiğit, İsmail- Sadreddin Gümüş, Kayhan Yayınları, İstanbul 1991.
- İBN KESİR, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Çevirenler: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 199.
- _____, **el-bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, III, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı yayınları, İstanbul 1994.
- İBN SA'D, **et-Tabakatu'l-Kübrâ**, Beyrut, ?.
- İBN EL-KELBÎ, **Putlar Kitabı**, Beyza düşün, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXIV, Ankara, 1969.
- İBN HİŞAM, **İslam Tarihi Sîret-i İbn Hişam Tercemesi**, I, Mütercim: Hasan Ege, Kahraman yayınları, İstanbul 1994.
- İBN İSHAK, **Siyer**, Yayına Haz. Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe yayınları: 92, İstanbul 1988.
- KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi**, V, Şamil yayınevi, İstanbul ?.
- _____, M. Asım, **Mekke Dönemi**, IV, Şamil Yayınevi, İstanbul 1989.
- KUZGUN, Şaban, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları öve Çelişkileri**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ertem Matbaası LMT. ŞTİ., Ankara 1996.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- _____, Şaban, **İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik**, Seda yayınları, Kayseri 1985.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dönmeler Tarihi**, İkinci Baskı, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, 124.
- RUDANÎ, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, **Büyük Hadis Külliyyatı Cem'ul-fevâid min Câmi'ul-usûl ve Mecma'iz-zevâid**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996,
- SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Ebu Bekir**, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları:213, Ankara 1996.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İslam Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998, (364-368).
- SÖNMEZ, Abidin, **Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1984, 185.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, **Kâmûs-ı Türkî**, Üçüncü Baskı, Çağrı yayınları, İstanbul 1989.
- TABERÎ, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, IV, Çeviren: Zâkir Kâdiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2209, İstanbul 1992.
- TİRMİZİ, 3194;
- TURNAGİL, Ahmet Reşit, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1972.
- UĞUR, Ahmet, **İslam Tarihi**, Cam Ofset Matbaacılık, Kayseri 1995.
- YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, **Târihu'l-Ya'kûbî**, II, Dersâdır, Beyrut ?.
- YILMAZ, Mustafa, Temuçin Faik Ertan ve Diğerleri, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.
- ZEBİDÎ, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarih Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Üçüncü Baskı, Ankara 1972.